

окладів, а також одноразову річну допомогу на дітей (залежно від кількості та віку), при переїзді до нового місця проживання (залежно від відстані та вислуги років) та за найм помешкання. Свідчення про це надають архівні джерела. Наприклад, податковий інспектор Єфремов, який мав трьох дітей, отримував додатково 400 крб. на рік; Волкович – двох дітей, отримував 200 крб.; Долинський – чотирьох дітей, отримував 400 крб. Також передбачалася грошова допомога вдовам, чоловіки яких загинули під час виконання службових обов'язків. На 1918 р. службовцям Департаменту посередніх податків планувалося 37600 крб. на допомогу дітям, а також 67495 крб. – п'ятирічні прибавки, 64000 крб. – грошові допомоги [6, 5].

Щоб зрозуміти тогочасну купівельну спроможність українських податківців, а, відповідно, рівень їхнього соціально-економічного забезпечення, наведемо орієнтовну вартість споживчого кошику означеного періоду, за середніми ринковими цінами у всіх губерніях України, за 1 кг продуктів: хліб – біля 60 коп., борошно – 50 коп., м'ясо – 4 крб., картопля – 30 коп., сало – 8 крб., масло коров'яче – приблизно 9 крб., сіль – 3 коп., перець – 2,5 крб., цукор – 2 крб., тютюн – 8 крб., мило – 3 крб. [7, 141].

Загалом більшість службовців податкового відомства могли дозволити собі цей споживчий кошик. Однак, враховуючи динаміку зростання цін, через інфляцію в країні, вважати заробітну платню податківця високою достатніх підстав немає.

Податківці, здійснюючи свою діяльність, були законодавчо захищені. Так, наприклад, образа службовців податкового, акцизного чи митного відомств, при виконанні ними своїх професійних обов'язків, підлягала під кваліфікацію порушення державного порядку. За такі порушення була встановлена кримінальна відповідальність. При виконанні службових обов'язків працівники акцизного відомства мали право безперешкодного входу на заводи та фабрики, що виробляли підакцизні товари та цукор. Такі візити могли здійснюватися у будь-який час доби як під час виробництва, так і у той період, коли заклади не працювали. Фактично законами визначався проміжок часу з 5 години ранку до 2 години ночі. Водночас перевірка могла здійснюватися тільки у тому разі, коли була наявна достовірна інформація про порушення податкового та акцизного законодавства, різних зловживань фабрикантів, передбачених кримінальним законодавством Російської імперії, яке було чинним в Українській Державі. У разі необхідності нічного обшуку на тютюнових фабриках чи горілчаних заводах мав бути присутній працівник поліції, власник або директор підприємства. Огляду могли підлягати і будинки фабриканта та працівників заводу, які розташовувалися на території заводу. Службовці акцизного відомства Української Держави керувалися інструкцією Міністра фінансів Російської імперії «Про правила та обов'язки акцизних управлінь». Відповідно до цього документу, службовці акцизного управління мали право здійснювати конфіскацію товару, який був незаконно ввезений у тому разі, якщо протягом 7 днів не з'явиться власник. Чини акцизного відомства мали право здійснювати перевірки та ревізії торгових закладів, під час продажу спиртних напоїв, переслідувати протиправний вивіз незаконного товару, повідомивши при цьому органи Міністерства внутрішніх справ [8, 27–30].

Отже, можна констатувати, що за досить короткий період Гетьману та його уряду вдалося відновити і налагодити роботу податкового апарату. Влада чітко розуміла, що від професійності службовців податкового

відомства залежить ефективність роботи податкового апарату, а відтак, фінансове життя держави. На роботу до податкового відомства були залучені колишні царські службовці, які мали значний досвід у сфері оподаткування. Що стосується утримання службовців податкових відомств, то воно було на досить високому, як на той час, рівні.

1. Дорошенко Д. *Історія України. 1917–1923 рр.: в 2 т.* – К., 2002. – Т. 2: *Українська Гетьманська Держава 1918 р.*
2. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України).* – Ф. 2199. – Оп. 1. – Спр. 222.
3. *ЦДАВО України.* – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11.
4. *ЦДАВО України.* – Ф. 2199. – Оп. 4. – Спр. 5.
5. *ЦДАВО України.* – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 10.
6. *ЦДАВО України.* – Ф. 2199. – Оп. 1. – Спр. 118.
7. Тимошук О.В. *Соціальний захист правоохоронців в Українській Державі 1918 р.* // *Науковий вісник НАВСУ.* – 1999. – Вип. 4.
8. Глушак Ю.М. *Податкові органи України на початку 1918 р. як наступник акцизних управлінь Російської імперії* // *Матеріали II звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету університету внутрішніх справ.* – Сімферополь, 2000.

Ivashchenko V.A. The features of the cadre compound of the tax staff in the Ukrainian state by hetman Pavlo Skoropasky and its socio-economic providing. In the presented article the author has described the features of the tax personnel of the Ukrainian State by Hetman Skoropadskiy.

Key words: taxes, tax policy, tax unit

С. В. Корновенко

ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ ТА ПРИНЦИПИ ОБЛАШТУВАННЯ ТИЛУ ЦИВІЛЬНИМИ ВЛАСТЯМИ БІЛОГО РУХУ ПІВДНЯ РОСІЇ В 1919 р.

У статті проаналізовано політичну програму українського селянства та принципи облаштування тилу цивільними властями Білого руху Півдня Росії у 1919 р.

Ключові слова: українське селянство, політична програма, Білий рух Півдня Росії, цивільні власті, тил

Події революції та громадянської війни 1917–1920 рр., незважаючи на їхню віддаленість у часі, перебували і продовжують перебувати у фокусі уваги науковців, громадськості. Це зумовлено як феноменальністю самої революції та громадянської війни, так і тими кардинальними зрушеннями, яких зазнало тогочасне суспільство. Постійний науковий інтерес до революційної проблематики засвідчує, що не всі аспекти такого багатомірного явища, як революція та громадянська війна, висвітлено повно та рівномірно. Так, незважаючи на солідну історіографічну спадщину, маловивченими залишаються питання, що стосуються політичної програми селянства України та принципів облаштування тилу цивільними властями Білого руху Півдня Росії у 1919 р. Вивчення цього непростого фрагменту з історії революції та громадянської війни не тільки значно розширить сучасні знання з історії України 1917–1920 рр., а і дозволить розкрити діалектику взаємовідносин між цивільною владою білих та українським селянством. Автор статті ставить за мету дослідити політичну програму селянства України та принципи облаштування тилу цивільними властями Білого руху Півдня Росії у 1919 р.

Розширення територій, що перебували під владою Білого руху Півдня Росії, на порядок денний у діяль-

ності цивільних властей висувало питання про облаштування тилу. Значущість цієї проблеми зумовлювалася такими факторами: 1) керівництво Білого руху прекрасно розуміло, що стабільний тил – запорука перемоги на фронті над більшовиками; 2) устаткування тилу мало на практиці підтвердити наміри білих, роздекларовані ними у численних агітках, зверненнях тощо, стосовно того, що біла влада – порядок, спокій для населення; 3) за даними історичних джерел, високий рівень сподівань щодо влади білих мало селянство, втомлене революційною нестабільністю та невизначеністю 1917–1918 рр. У зв'язку з цим, як у центрі, так і на місцях білим керівництвом проводилася кропітка робота з устаткування, облаштування тилу на засадах, що відрізнялися від більшовицьких, які б влаштовували як селян, так і поміщиків, владу і населення в цілому.

Беручи до уваги особливості селянського світосприйняття, потрібно мати на увазі, що селянська ідеологія, «політична програма» селянства – надзвичайно складна річ. Селянство, яке існувало у власному локалізованому мікрокосмі і більше перебувало в обміні з природою, ніж у взаєминах з суспільством, за своєю природою інертне, консервативне, індиферентне щодо політики. Як зазначав В. Винниченко, селянські інтереси не простиралися далі життя свого села, та ще, можливо, кількох прилеглих [1, 123]. Воно не хотіло і не могло підніматися до загальнодержавних інтересів. Світ політики, як і міський світ узагалі, був йому далекий і незрозумілий. Селяни притримувалися свого спрощено-прагматичного погляду на світ. Селянин не схильний до абстрактного мислення, він мислить завжди конкретно [2, 104]. Перший Голова Генерального Секретаріату стосовно цього зауважував: «Селянин з соціальної природи своєї реаліст. Він оцінює явища не по їхній ідеальній, можливій цінності, а з погляду реальної, сучасної корисності» [1, 174]. З іншого боку, хоч світ села був замкнутий і самодостатній, селянство не являло собою цілісної самодостатньої системи, а було елементом більш загальної системи, в якій особлива системоутворююча роль належала державі, владі. Звичайно, селянство не було лише пасивним об'єктом, воно і саме виступало суб'єктом у відносинах з владою, певною мірою впливаючи на владу. Селянство прагнуло звільнитися від будь-якої влади вище місцевого рівня і водночас не могло її позбутися, навіть не могло без неї обходитися. Та взаємини між владою і селянством не зводилися до протистояння, а політика держави щодо селянства не обмежувалися репресивними заходами [2, 106].

Як слушно зауважує В. Лозовий, ідеологія селянства періоду революції 1917–1920 рр. тісно пов'язана з його уявленнями про аграрні відносини, державу, владу, право, роль свого стану у соціальній структурі та житті суспільства [3, 105]. Враховуючи тезу К. Маркса про те, що буття визначає свідомість, ми солідарні з кам'янець-подільським істориком у тому, що ідеологія селянства насамперед визначалася його аграрним способом буття, виробничою діяльністю, осмисленням через звичну систему цінностей оточуючого світу. У центрі такої ідеології селянства періоду революції та громадянської війни перебувало споконвічне прагнення «землі та волі». Ці два поняття були тісно взаємопов'язані у свідомості селян та мали для них сакральне значення [3, 105]. У такий спосіб можемо констатувати, що всю складність суспільно-політичних відносин, взаємини з владою селяни розуміли та сприймали крізь призму аграрно-природного буття.

Крім того, ставлення селян означеного періоду до тієї чи іншої влади не було стійким та однозначним. Аналіз секретних повідомлень Освагу, контррозвідки

білих переконає, що навіть у межах однієї губернії політичні настрої селянства стосовно Добровольчої Армії часом різнилися діаметрально протилежно. Наприклад, у настроях селян Київської губернії чітко спостерігалася градація, заснована на географічних ознаках. У таємному білогвардійському зведенні з цього приводу зазначалося, що «населення північної частини Київщини – урівноважене, спокійне, хазяйновите. Воно очікує на спокій, тверду владу, що дозволила б перейти до мирного життя... симпатії селянства до Добровольчої Армії у цій частині губернії позначені високим рівнем свідомості, міцності та глибини... Південна частина – Канівський, Черкаський повіти – позначені повстанським духом, неспокійні... бунтарські настрої носять характер елементу психіки населення. Ставлення до Добровольчої Армії очікувальне... Південно-східні повіти Київщини – Таращанський, Уманський, Звенигородський... – своєрідна територія, така собі держава в державі, яка не визнає ніякої влади, відвикла від будь-якого укладу життя... у населення, яке упродовж півтора року звикло до постійних повстань та зміни влади, виробилася оригінальна психологія – психологія «смутного времени»» [4, 218–218зв.].

Так само вони різнилися й у межах навіть одного повіту. Зокрема Звенигородський повіт у політичному вимірі поділявся на дві частини: південну та північну. Населення півдня повіту «було спокійним і в цілому доброзичливо ставилося до Добровольчої Армії». Протилежністю півдня була північна частина Звенигородського повіту [5, 81зв.]. Більшість селян Одеського повіту підтримала прихід добровольців. Однак, як зазначалося у зведенні, необхідно розрізнати, «з одного боку, господарів-трударів, симпатії яких на боці Добровольчої Армії, з іншого – незначну частину селянства, яка продовжує сподіватися на повернення більшовиків» [6, 404]. Таких прикладів чимало. Вони засвідчують мінливість політичних уподобань селянства. Як правило, багато залежало від майнової однорідності/строкатості населення повіту, діапазону відмінностей/схожостей у землеволодінні та землекористуванні селян, діяльності/бездіяльності властей, поведінки військових, взаємовідносин із поміщиками тощо. Тому, визначаючи зміст «політичної програми» селянства за А. Денікіна, потрібно, на наш погляд, зважати на її певну умовність та відносність.

Згідно із зведенням більшовиків-підпільників, адресованим членам ЦК КПУ, з приходом добровольців, селяни, які до цього перебували під владою С. Петлюри, очікували на «відновлення порядку» [7, 11]. За спостереженням начальника Ржищевського підpunkту Освагу, населення південної частини Київського повіту «ставиться до влади, яку очолює генерал Денікін, доброзичливо; всі очікують на спокій, порядок та тверду владу... У північно-західній частині повіту, підконтрольній більшовикам, співчуття населення до Добровольчої Армії ще більше» [5, 80]. Селяни Сквирського повіту Київщини, які відвідували Білу Церкву, у розмовах між собою висловлювалися про те, щоб і в їхньому повіті, як у Білоцерківському, панували «тиша та повний спокій» [8]. У Хорольському повіті Полтавської губернії селяни схвально поставилися до приходу Добровольчої Армії. За словами повітового старости, у новій владі «населення бачить звільнення від нещастя» [9].

Узагальнюючи наведені вище та інші повідомлення з місць стосовно того, чого у політичному відношенні вимагало від влади білих селянство, можемо констатувати – «порядку», який встановить «господар». Історичні джерела точно не фіксують смислу та значення цих термінів. Це цілком природно, якщо брати до увагу

суперечливість селянської ідеології, його «політичної програми», нестабільність ставлення селян до будь-яких властей. На наш погляд, певною мірою формулювання: «порядок, який встановить господар», відображає селянський ідеал влади. У його трактуванні ми погоджуємося з позицією О. Михайлюка, що цей ідеал «демократичний на місцях і авторитарний, навіть деспотичний в центрі» [10, 163].

Вочевидь, враховуючи обставини революційного часу, насамперед безвладдя або зловживання посадовців, постійні грабунки, реквізиції, вбивства тощо, специфіку селянського світогляду, з достатньо високим ступенем вірогідності можна припустити, що селяни прагнули від нової білогвардійської влади іншого. На нашу думку, мова може йти про політичну стабільність, на протигагу швидкоплинності того чи іншого режиму; юридичну та фактичну захищеність населення перед непередбачуваними колізіями, насамперед у спорах із поміщиками; одновекторність соціально-економічного курсу, а не соціалізацію / націоналізацію / приватизацію тощо, які запроваджувала кожний раз нова влада; а також про тісну співпрацю між органами цивільної влади білих та селянством.

Наші міркування узгоджуються з інформацією, що міститься в джерелах. Наприклад, в одному з документів йдеться про те, що «з різних місць надходять повідомлення, були серед народу існує потреба в «господарі держави». Складно зрозуміти смисл, що вкладається в ці терміни, однак зрозуміло, що від «господаря» очікують припинення міжусобної війни та економічних негараздів... Населення, яке прагне спокою та порядку чітко не усвідомлює труднощів із відновлення нормального життя... воно здатне ідеалізувати старий лад: «Ех, якби цар був живий»» [11, 138–139].

На відміну від селян Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, лідери Білого руху Півдня Росії чітко розуміли, яким має бути тил і його роль у громадянській війні та за яких непростих обставин відбувається налагодження життя в тилу. У своєму виступі А. Денікін, розмірковуючи над засадами організації тилу, принципами діяльності цивільної адміністрації білих на місцях, зауважив: «Як хочеться, щоб ми не обманули сподівань простих, довірливих людей, котрі так широ ставляться до нас. У цьому мені повинні допомогти ви, представники влади та громадськості. Ви можете і повинні привнести правду, мир і світло у скаламучене море російського життя. До цієї роботи я закликаю Вас на користь нашої Батьківщини» [12]. За спостереженнями Г. Іпполітова, Головнокомандувач на території Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, що перебували під владою Білого руху Півдня Росії, прагнув створити систему місцевої влади, яка у перспективі могла б перебрати на себе функції повного самоуправління [13, 281].

Невдовзі генерал підписав два накази. Першим категорично заборонялося насилля над мирними жителями як з боку військових, так і цивільних. Ті, чия вина була доведена, підлягали покаранню [14]. Іншим – категорично заборонялося військовим виступати на боці поміщиків під час вирішення селянсько-поміщицьких спорів господарсько-економічного характеру. Органам цивільної влади на місцях наказували попереджувати та не допускати помсту поміщиків у ставленні до селян та насилля під час вирішення суперечок [15]. Обидва документи розтиражовані в усіх газетах й окремими листівками. Службовцям Освагу ставилося завдання якомога ширше його розповсюдити серед населення.

Генералітет, найближче оточення Головнокомандувача облаштування тилу тісно пов'язували з перемога-

ми на фронті. Їхні думки щодо цього звучали в унісон із міркуваннями А. Денікіна. «Перемога в тилу – зазначив генерал О. Шкуро, – водночас – перемога на фронті. Так до цієї проблеми (тобто, облаштування тилу – С. К.) ставиться командування Добровольчої Армії» [16]. Представники цивільної адміністрації білих на місцях також не стояли осторонь проблеми облаштування тилу, виявляючи власне розуміння питання. Так, діячі земств поширювали відозви, проводили відповідну роботу з населенням, спрямовану на ознайомлення селян із тим, в який спосіб буде організовуватися життя в тилу. Наприклад, у Ялтинському повіті голова повітового зібрання В. Єлпатоєвський та голова земської управи Е. Аметов провели кропітку роботу із ознайомлення населення повіту з принципами облаштування тилового життя. У підготовленому ними зверненні йшлося про те, щоб жителі Ялтинського повіту забули ворожечу, припинили гоніння один на одного: «Пам'ятайте, будь-яке насилля породжує помсту та нове насилля. Пам'ятайте, що лише спокій, порядок і закон з Вашого боку стануть основою нового життя» [17, 126].

Отже, представники владної вертикалі Білого руху Півдня Росії були солідарні в тому, що перемога над більшовиками на фронтах громадянської війни не в останню чергу залежить від тилу. Під останнім вони розуміли нормальні, наскільки це можливо за обставин, що склалися, умови життя населення, мир, спокій, правопорядок. Зіставлення розуміння облаштування тилу селянами та представниками Білого руху виявляє схожість їхніх прагнень та устремлінь стосовно цього. Наприклад, для селян важливою була позиція владних інституцій під час вирішення господарських спорів із поміщиками. Не менше їх цікавило те, чи не відбудеться за А. Денікіна реставрації дореволюційних порядків тощо. Зі свого боку, представники Білого руху різних рівнів та гілок управління усвідомлювали, що, відновлюючи нормальне життя в тилу, не варто покладатися на старі прийоми та методи управління ним, не може і мови бути про застосування репресій [18].

Багато в чому успіхи реалізації задумів лідерів Білого руху Півдня Росії стосовно облаштування тилу залежали від дієвості цивільної адміністрації на місцях і вдалого територіально-адміністративного поділу. На українських територіях, підконтрольних Головнокомандувачу ЗСПР, згідно з рішенням Особливої наради від 20 серпня 1919 р., створено три області: Новоросійську, Харківську або Гірськопромисловою та Київську або Малоросійську. Адміністративним центром першої проголошувалася Одеса, до її складу входили території Таврійської та Херсонської губерній, Балтський повіт Подільської губернії. Харків став адміністративним центром другої, а до її складу входили Харківська, Катеринославська, окремі повіти Полтавської губернії. Київ – адміністративний центр третьої області у складі Київської, Волинської, Подільської, більшої частини Полтавської та Чернігівської губерній [19].

Відповідно до «Тимчасового положення про цивільне управління територій, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії», затвердженого 19 березня 1919 р., областями керували главноначальствующі: Новоросійською – генерал М. Шиллінг, Київською – генерал А. Драгомиров, Харківською – генерал В. Май-Маєвський. Вони ж очолювали військові формування, що діяли у відповідному районі. У воєнному відношенні главноначальствующі підпорядковувалися Ставці, у цивільному – Управлінню внутрішніх справ. При главноначальствующому запроваджувався регіональний уряд – Рада. До її складу входили представники Управління внут-

рішніх справ, УЗіЗу, Управління продовольства, торгівлі та промисловості, фінансів, шляхів сполучень, прокурора, опікуни навчального округу. У підпорядкуванні главноначальствуючих перебували губернатори, які призначалися з цивільних чиновників. Їхні повноваження стосувалися контролю за діяльністю віх губернських установ. Виняток становили судові установи. На повітовому рівні їхні функції дублювали начальники повітів [20, 259].

За задумом білогвардійського керівництва, державний апарат управління на місцях мав тісно співпрацювати з виборними представниками селянського самоврядування: волосними старшинами, старостами, особами, які користуються повагою серед селян. У такий спосіб робилася спроба поєднати селянські уявлення про владу та ідеї стосовно до цього лідерів Білого руху Півдня Росії. Таким чином, власті намагалися продемонструвати, що у новій Росії «буде влада, що прийшла із надр справжніх та відданих синів Батьківщини... Селяни оговталися... і виявляють готовність вмирати за Батьківщину» [21].

Відповідно до «Тимчасового положення про цивільне управління територіями, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії», відновлювали свою діяльність сільські та волосні сходи, сільські старости, волосні старшини та волосні правління. Сільський схід, скликаний із селян-господарів, розглядав і вирішував питання селянського буденного життя. Сільський староста скликав сходи, виконував їхні ухвали стосовно поземельних відносин. Він, у разі відсутності чинів Державної варті, перебирав на себе й їхні повноваження. Волосний схід переймався питаннями, які стосувалися господарсько-економічного життя волості в цілому. Наприклад, призначенням та розверстанням волосних зборів. Волосний старшина виконував функції, більше наближені до поліцейських, зокрема оголошував, за розпорядженням місцевого поліцейського начальства, закони та постанови Особливої наради, стежив за суспільно-політичними настроями селян, уживав заходів стосовно упередження антиурядової агітації. Він також контролював виконання старостами їхніх обов'язків, скликав волосні сходи. До його повноважень належали угоди з купівлі-продажу нерухомості, стягнення недодач тощо [22, 12–15, 163в.].

У становленні правопорядку на селі державним інституціям відводилася протекціоністсько-посередницька функція. Перша складова (протекціонізм) розумілася лідерами Білого руху Півдня Росії як проселянська політика, принципи якої домінували навіть над сакральним для білогвардійців «правом приватної власності». Інша (посередницька) трактувалася як поступове витіснення поміщиків державними органами влади на селі з товарно-грошових, господарських, майнових та інших відносин. Кінцевим результатом вважався «вихід» поміщиків із села, оскільки їхнє перебування у ньому «символізувало збереження ненависних старих порядків» [23].

Варто зазначити, що посередницька складова мала під собою реальне підґрунтя. Її ідея була сформульована на підставі інформації, що надходила з місць і стосувалася господарських аспектів у взаєминах між поміщиками та селянами. Тогочасні джерела, як підтверджує їхній аналіз, насичені повідомленнями про те, що селяни в економічній та господарській діяльності віддавали перевагу державним інституціям, а не поміщикам. Наприклад, селяни Тираспільського повіту, вважаючи орендну плату в 200 руб. незначною, відмовлялися її сплачувати поміщикам, «однак висловлювали готовність сплачувати її державі» [6, 404]. Такі дії були

непоодинокі й таким способом акцент у відновленні та збереженні російської моделі державності робився на «здоровому селянстві». Як і за П. Століпіна, вважалося, що «майбутній державний лад потрібний страхувати за допомогою здорового селянства... небезпекою для нового ладу є декласовані війною та революцією селянські елементи... [а] їхня нейтралізація можлива за умови створення чисельного ядра здорового селянства» [24].

Катеринославський губернатор у записці на ім'я Бахмутського повітового начальника чітко та конкретно окреслив основні напрями та характер діяльності цивільної білогвардійської адміністрації на місцях. Серед іншого, у ній йшлося про те, що на територіях, звільнених ЗСПР від Червоної Армії, необхідно відновлювати правопорядок. Задля цього потрібно вживати заходи, спрямовані на «упорядкування взаємовідносин між різними верствами населення», насамперед між поміщиками та селянами. Під час вирішення майнових суперечок, враховуючи «обставини часу», потрібно приймати зважені рішення, не застосовувати репресій [25, 23в.].

В іншому циркулярі, адресованому начальникам повітів Катеринославської губернії, губернатор вимагав: «Цивільна влада, утворена на територіях, звільнених від більшовиків, повинна всіляко прагнути до ствердження у населення думки стосовно неї, як влади, що є носієм ідеї правопорядку, котра ґрунтується на непохитній силі закону. У зв'язку з цим, усі дії та заходи властей зобов'язані мати однозначно законний характер, а самі представники влади мають бути проникнуті доброзичливим і тактовним ставленням до населення». За порушення цих норм та правил винні, як зазначав губернатор, зазнають покарання, попри попередні їхні заслуги. Державним службовцям ставилося в обов'язок слідкувати та не допускати, щоб поміщики, повертаючись до маєтків, у будь-який спосіб мстилися або розправлялися на власний розсуд із селянами [25, 39зв.].

Такі документи розсилалися й до інших губерній. Губернатори вимагали від підлеглих цілковитого дотримання інструкцій, відображених у цих та подібних циркулярах. Їхній зміст переконує, що на офіційному рівні білі не мали на меті відновлювати дореволюційні порядки, застосовувати репресії стосовно селян. Навпаки, лідери Білого руху Півдня Росії були свідомі того, що за роки революції та громадянської війни селянство перетворилося на впливову суспільно-політичну верству, яка домінує над іншими, специфічно, по-селянськи, розуміє те, що відбувається. У зв'язку з цим робився висновок: «Селянство та його інтереси відіграють важливу роль, вони повинні бути в центрі змісту державної політики за сучасних умов. І лише та політика, що буде ґрунтуватися на селянстві, може розраховувати на відновлення рівноваги в країні як підстави державного відродження цієї країни» [26].

Таким чином, є достатньо підстав стверджувати, що наміри білої влади із облаштування тилу носили конструктивний, проселянський характер. Підґрунтям правопорядку вони вважали законність. Акцент у становленні та зміцненні оновленої моделі російської державності робився на «здорове селянство», шляхом забезпечення його інтересів. Спостерігаємо схожість між «політичною програмою» селянства та намірами білої влади із облаштування тилу.

1. Винниченко В. *Відродження нації*. – К., 1990. – Ч. 2.
2. Михайлюк О. *Щодо «політичної програми» селянства України в період революції та громадянської війни // Український селянин*. – 2003. – Вип. 7.
3. Лозовий В. *До питання про ідеологію українського селянства в добу революції (1917–1921 рр.) // Формування та діяльність українських національних урядів періоду*

- Української революції 1917–1921 рр.: Мат. Всеукр. наук. конф. – Кам'янець-Подільський, 2008.
4. ДАРФ. – ФР. 440. – Оп. 1. – Спр. 57.
 5. РДВА. – ФР. 39668. – Оп. 1. – Спр. 15.
 6. РДВА. – ФР. 39540с. – Оп. 1. – Спр. 154.
 7. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 282.
 8. Наш край // *Вечерние огни*. – 1919. – № 31.
 9. *Голос Киева*. – 3. 09. 1918.
 10. Михайлюк О. *Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси*. – Дніпропетровськ, 2007.
 11. ДАРФ. – ФР. 440. – Оп. 1. – Спр. 34а.
 12. *Речь генерала А. Деникина // Объединение*. – 1919. – № 28.
 13. *Ипполитов Г. Военная и политическая деятельность А.И. Деникина (1890–1947 гг.): Дисс. ... д-ра ист. наук*. – М., 2000.
 14. *Приказ Деникина // Новая Россия*. – 1919. – № 102.
 15. *Приказ Главнокомандующего Екатеринославскому, Харьковскому, Полтавскому, Курскому, Киевскому и Черниговскому губернаторам // Вечерние Огни*. – 1919. – № 9.
 16. *Беседа с генералом А. Шкуро // Новая Россия*. – 1919. – № 27.
 17. ДААРК. – ФР. 1610. – Оп. 1. – Спр. 64.
 18. *Имиенецкий Я. Восстановление порядка в деревне // Полтавский день*. – 1919. – № 31.
 19. *Иоффе Г. Крах российской монархической контрреволюции*. – М., 1977.
 20. ДАРФ. – ФР. 439. – Оп. 1 – Спр. 86.
 21. *Купчинский Ф. Подвиги, победы и власть // Газета Молния*. – 1919. – № 12.
 22. ДАРФ. – ФР. 5827. – Оп. 1. – Спр. 187.
 23. *Константинов Г. Новые черты в постановке земельного вопроса // Наш путь*. – 1919. – № 38.
 24. *Ярошевич А. Земля и деревня // Киевская жизнь*. – 1919. – № 4.
 25. ЦДАВОУ. – Ф. 4593 с. – Оп. 1. – Спр. 18.
 26. *Константинов Г. Крестьянство и возрождение России // Наш путь*. – 1919. – № 36.

Kornovenko S.V. The political program of Ukrainian peasantry and the principles of rear arrangement by civil authorities of the South Russia White movement in the 1919th. In the article the political program of the Ukrainian peasantry and the resettlement principles of rear arrangement by civil authorities of the White movement in Southern Russia in the 1919th are analyzed.

Key words: Ukrainian peasantry, political program, the White movement of South Russia, civil authorities, rear

Д. В. Стаценко

СХОДЖЕННЯ З ПОЛІТИЧНОЇ АРЕНИ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (БОРБИСТІВ) (на матеріалах Полтавської губернії УСРР)

У статті, на основі архівних документів, досліджується процес самоліквідації осередків Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борбистів) у 1920 р. на Полтавщині.

Ключові слова: Українська СРР (УСРР), Полтавщина, український націонал-комунізм, УПЛСР (борбистів), КП(б)У, опозиційні партії

З'ясування особливостей становлення авторитарних і тоталітарних політичних режимів ХХ ст. не втрачає своєї актуальності. У цьому контексті є важливим вивчення такого досвіду на регіональному рівні. Метою нашого дослідження є аналіз процесу самоліквідації Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борбистів) у 1920 р., на прикладі Полтавської губ. Української СРР (УСРР). Для розв'язання цієї проблеми нами залучені автентичні документи з фондів Держархіву Полтавської обл. (зі збереженням при цитуванні особливостей орфографії та стилістики), а також праці В. Полушкіної, І. Кураса, Я. Остапенко, В. Огієнка та

ін. Якщо в дослідженнях радянської доби самоліквідацію партії борбистів трактували як закономірний процес, зумовлений втратою ідейної підтримки в суспільстві, то сучасні дослідники звертають увагу на чітко сплановані заходи більшовиків, спрямовані на витіснення політичних конкурентів.

Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбистів) (далі – УПЛСР(б)) займала друге місце, після Української комуністичної партії (боротьбистів), на політичній арені УСРР за своєю чисельністю та впливом [1, 288]. Вона виступала за встановлення радянської влади (запровадження органів влади – Рад) і співробітництво з КП(б)У [2, 95], за побудову соціалістичного ладу в Україні, вступ радянської України до Всесвітньої Федерації Соціалістичних Республік [3, 9], надання всьому трудовому населенню (як пролетаріату, так і трудовому селянству) рівних політичних прав, заперечуючи ідею встановлення «диктатури пролетаріату», та пропонуючи натомість «диктатуру трудящих», «диктатуру трудових класів» [1, 245]. Вплив борбистів був найбільш помітним в Херсонській, Одеській, Катеринославській і Харківській губ. УСРР, тобто там, де мав місце багатонаціональний склад населення, зокрема вихідців з російських губерній [4, 128]. На Полтавщині вплив УПЛСР(б) був незначним. За даними В. Полушкіної, у Полтавській губернській організації УПЛСР(б), станом на кінець квітня 1920 р., налічувалося 700 членів, а вже у липні того ж року – близько 80 [4, 132]. Дещо іншу статистику наводить І. Курас, згідно з яким, у травні 1920 р. у ній було 700 членів, а у липні – тільки 42 [1, 289].

Після вигнання денікінських військ з більшої частини території сучасної України, УПЛСР(б) співпрацювала з КП(б)У. Борбисти зокрема входили у Всеукраїнськом та місцеві ревкоми. Проте, збереження за КП(б)У керівної ролі в ревкомах і Радах забезпечувало, за умов угоди з борбистами, проведення в життя більшовицької платформи [4, 128–129] й ігнорування політичних засад борбистів. До того ж політична доктрина більшовицької партії була спрямована на витіснення альтернативних партій з теренів колишньої Російської імперії та встановлення власної владної монополії [5, 16–17]. Тому КП(б)У здійснювала щодо УПЛСР(б) тактику подвійної гри: з одного боку, курс на тимчасовий союз, з іншого – проведення проти них ідейної боротьби. Фактично ж амбіції КП(б)У на монополію влади в УСРР спиралися на присутність більшовицьких військ у республіці.

Вибори до Рад, які у більшості губерній і повітів пройшли впродовж березня–травня 1920 р. [1, 252], були засобом прискорення усунення борбистів, як і інших партій, з політичної арени. Вони відбувалися на основі дискримінаційного виборчого права, що підкріплювалося дискримінаційними виборчими технологіями формування пробільшовицького складу делегатів Всеукраїнського з'їзду депутатів та ВЦВК. Тому їх результати, як стверджує С. Білошицький, не відповідали реальним настроям у суспільстві [6, 108–117]. В підсумку, на IV Всеукраїнському з'їзді Рад (травень 1920 р.) представництво УПЛСР(б) склало всього лише 3,7% [4, 131].

Після доведення до самоліквідації у березні 1920 р. УКП (боротьбистів), більшовики почали формування механізму самоліквідації УПЛСР(б). На пленумі ЦК КП(б)У 15 квітня 1920 р. ухвалено рішення про посилення викриття у пресі ідеології та політики УПЛСР(б), припинення їх фінансової підтримки [4, 130], орієнтуючи місцеві партійні організації КП(б)У на посилення ідейно-політичної боротьби проти борбистів [1,